

Архівна справа «Про боротьбу з бандою Туза» як джерело з вивчення історії селянського повстанського руху в Українській революції 1917–1921 років

Здійснено науковий аналіз архівної справи «Про боротьбу з бандою Туза» та досліджено постать і революційну діяльність українського отамана С. Туза. Показано роль архівних матеріалів у дослідженні селянського повстанського руху в Українську революцію 1917–1921 років, акцентовано увагу на методології використання джерел інформації в дослідженнях.

Ключові слова: архівна справа, документи, джерела, революція, отаман, селянський повстанський рух.

Однією з характерних особливостей Української революції 1917–1921 рр. був селянський повстанський рух – найбільш відкрита форма опору невдоволеного селянства. Останньому була притаманна розрізнена ідеологія, залежно від економічної і політичної ситуації. Проте в ході революції повстанський рух набував все більш антикомуністичного спрямування, адже селяни не поділяли насильно впроваджуваних у життя ідей більшовиків щодо аграрних реформ: ліквідації приватної власності, націоналізації землі, створення сільськогосподарських артілей та ін.

Селянсько–повстанський рух став масовим наприкінці весни – влітку 1918 р., коли селяни виступили проти вивозу з України до Німеччини і Австро–Угорщини збіжжя, поставити яке цим країнам обіцяла Українська Центральна Рада (УЦР) за надану військову допомогу в боротьбі з окупантами – Червоною армією. Також посиленню селянських виступів сприяли спроби відновити поміщицьке землеволодіння в часи Української Держави, проголошеної гетьманом П. Скоропадським (1873–1945). Повстанський рух селян був однією з найвагоміших причин падіння радянської влади в Україні в кінці літа 1919 р., а з середини 1920 р. селянство знову стало основним противником більшовицького режиму.

Основу повстанського руху складали дієві загони селян на чолі з отаманами. Серед них – десятки великих збройних формувань, окремі з яких під керівництвом Н. Махна (1888–1934), Д. Терпила (отаман Зелений, 1886–1919), М. Григор'єва (1888–1919), Ю. Тютюнника (1891–1930) в різний час досягали розмірів армій. Проте переважна більшість – роз-

дрібнені загони, які вели боротьбу в межах волості чи повіту. Одним з таких був повстанський загін на чолі з отаманом С. Тузом.

Степан Павлович Туз (бл. 1880–1920) – український селянин, родом із волосного села Журжинці Звенигородського повіту Київської губернії, отаман селянського повстанського загону 1918–1920 рр., активний учасник антибільшовицького руху на півдні Київщини.

В історіографії відсутні дослідження, присвячені безпосередньо життю і діяльності С. Туза. Матеріали черпаємо з окремих споминів учасників революційних подій, які боролись за встановлення радянської влади в краї [1], з наукових краєзнавчих досліджень [2; 144, 147, 159, 185], публікацій в періодичних виданнях [3], споминів місцевих жителів на батьківщині С. Туза, батьки яких переповіли майбутнім поколінням – дітям і онукам відомості [4] про отамана.

Використовуючи вищеназвані джерела інформації відзначимо, що вони потребують ретельного аналізу, адже першій з названої групи притаманна заідеологізованість, другій – здебільше фрагментарність, або ж незакінченість дослідження. Особливістю третьої групи є її двоякість: з одного боку вона несе конкретну інформацію, яка нерідко є важливою, проте з багатьох причин упушена науковцями, з іншого боку з метою встановлення об'єктивності вона потребує порівняльного аналізу на основі документальних джерел. Часто окремі матеріали названих груп подають різні, а то навіть й протилежні відомості. Так, наприклад, І. Чижов у споминах «Большевики Звенигородщини» збірника «Правда века», що вийшов з друку 1970 р., твердить, що отамана С. Туза захопили в полон і відправили до політвідділу 45 дивізії Червоної армії під командуванням Й. Якіра, де його й розстріляли. Перекази ж місцевих жителів, де оперував Степан Павлович повідомляють, що хворий отаман, захоплений більшовиками у Почапинській лікарні Журжинської волості Звенигородського повіту був убитий у с. Червоне по дорозі із Звенигородки до станції Богачево залізничної лінії Цвітково–Тальне [5]. У енциклопедичному довіднику «Край козацький» наводиться інформація, що полоненого Туза убито по дорозі з Почапинської лікарні до Звенигородки [6, 278]. У статті «Подорож у край письменників і козаків» Р. Коваль опублікував на наш погляд помилкову думку, що С. Туза поховано с. Журжинці: «... Коли в селі ховали козака отамана Туза, то труну везли на лафеті, грав духовий оркестр» [3]. Зустрічаємо й інші дані: отаман Звенигородщини Туз був розстріляний за вироком військового трибуналу 12 радянської армії у Вінниці [7].

У публікаціях щодо життя і діяльності даного отамана існує багато інших неузгодженостей. Тому, з метою об'єктивності висвітлення цієї історичної постаті ми звернулись до архівних документів, які дають найбільш точну інформацію. Одними з таких є звіти, протоколи засідань, доповідні записки, інформаційні повідомлення Звенигородського повітового революційного комітету (ревкому), телефонограми, накази та повідомлення отамана С. Туза та ін., об'єднаних у справу № 3 «Про боротьбу з бандою Туза» фонду «Київський губернський революційний комітет» (Ф.Р. 1) Державного архіву Київської області (ДАКО). Більше ста аркушів справи охоплюють собою події у Звенигородському повіті Київської губернії січня 1919 р. та з березня по грудень 1920 року. Особлива увага акцентована на боротьбі з так званим бандитизмом. До останнього радянська влада зачисляла селянський повстанський рух, що був спрямований проти більшовицького режиму. Тому закономірно, що

назві наведеної вище архівної справи притаманна радянська термінологія. А ідеологічно–пропагандистка робота та репресивні методи встановлення радянської влади і такі ж методи майже семидесятилітнього управління в СРСР наклали свій відбиток на свідомість народних мас, адже навіть нині, у рік 18–річчя незалежності України про отамана Туза на його батьківщині говорять як про бандита, правда із застереженням «нам так говорили, та й ми так кажемо». Так, дійсно, думками діляться ті, кого наувчала радянська система, сучасників отамана, свідків і очевидців подій Української революції 1917–1921 рр., хто міг би свідомо поділитись побаченим, серед живих уже майже немає. Тому, на наш погляд, є досить актуальним дослідження постатей керівників невеликих селянсько–повстанських загонів. Останні відігравали вагомий роль на місцях в протистоянні окупантам і за певних умов могли б скласти одну з найдієвіших сил в боротьбі за незалежність України в революційних подіях 1917–1921 рр. А відтак, постань українського отамана С. Туза та його діяльність в 1918–1920 рр. постає в даному дослідженні з комплексного аналізу вищеназваних матеріалів, де першочергове місце належить архівній справі «Про боротьбу з бандою Туза» [8].

У 1918 р. Степан Павлович Туз був одним із тих, хто в червні виступив проти присутності в Україні німецько–австрійських військ [9,44]. Його загін в ході повстання входив до Вільшанського партизанського загону, очолюваний більшовиками. В 1918–1919 рр. простежуємо зростання національної свідомості С. Туза: отаман категорично виступав проти подальшого посилення більшовицької ідеології серед українських селян, підтримував започаткований на Звенигородщині 1917 р. вільнокозачий рух. І коли до його загону більшовики направили агітатора Гулькіна, в одному з боїв Туз власноручно його застрелив [6]. Відійшовши повністю від більшовиків, 1919 р. співдіяв із козаками отамана С. Гризла – члена Генеральної Ради Вільного козацтва. Повстанці загону С. Туза оперували в південній частині Київщини, в переважній більшості їм були притаманні самостійницькі, проукраїнські настрої. Допускаємо, що до загону потрапляли і випадкові люди, адже отаман до боротьби залучав людей, використовуючи не лише політичну пропаганду, але й економічні важелі, які не завжди давали якісний результат. Так, наприклад, С. Туз привозив сіль, якої не завжди вистачало селянам, виставляв її напоказ і говорив: «Хто зі мною – сіль получить!» [10]. Була притаманна отаману й хитрість. У його рідному селі ще й досі переповідають, що одного разу, коли С. Туз хотів дізнатись громадську думку про себе, то наказав зв'язати себе, покласти на воза, а той, хто віз його мав кричати: «Бандита спіймали!» [11]. Кажуть, що поважав дисципліну, був ворожий до більшовиків. Цікаво, що поруч в загоні билась й рідна сестра Федора, така ж відчайдушна і смілива, як брат.¹ Іздила на коні, стріляла, уміла воювати, а тому називали її Федір Павлович²[5].

Є досить дискусійним твердження А. Валійського, що з 1917 р. до половини 1919 р. в Україні «панував великий революційний хаос». Можемо говорити про стихійність селянського руху, зростання національної свідомості селян України, її тогочасний рівень розвитку, і аж ніяк не по-

1 З повагою і гордістю відзивався про свого батька Григорій Туз, який на честь діда назвав свого сина Степаном. З останнім автор дослідження у свій час мав нагоду спілкуватися.

2 Пізніше Федору один із жителів с. Журжинці вкинув у криницю.

годимось, що національна свідомість «не була ще пробуджена» [12]. Одним із активних осередків зростання національної свідомості серед селянства була Звенигородщина, адже саме там у 1917 р. відродились давні козацькі традиції у формі Вільного козацтва, яке з перших днів свого існування активно відстоювало інтереси українських селян, підтримало ідейні засади Української Народної Республіки (УНР), а згодом стало дієвою силою в боротьбі за незалежність України. Тому, бездоказовою, на наш погляд, є думка зазначеного вище автора про те, що отаман Туз на Звенигородщині «грабував і обеззброював відступаючі українські частини» [12].

Телеграма начальника тилу 12 армії А. Ілюшина і начальника штабу А. Коцуби від 22 січня 1919 р. архівної справи «Про боротьбу з бандою Туза» свідчить про антибільшовицьку боротьбу загону С. Туза. Зокрема, у телеграмі йдеться, що отаман С. Туз 17 січня зайняв Звенигородку, більшовицький ревком розбігся, а в місті шукають і страчують комуністів [13,арк.5]. З документів справи бачимо, що 1919 р. повстанський загін С. Туза діяв досить самостійно, а резиденцією отамана слугувало рідне село Журжинці. Безпосередня влада отамана поширювалась на Журжинську і частково Лисянську, Пединівську волость Звенигородського повіту та Шендерівську Канівського повіту, в окремі короткі періоди початку 1919 і 1920 рр. претендував на поширення влади у всьому Звенигородському повіті. Мав зв'язок із Ю. Тютюнником, зокрема, під час Першого Зимового походу (6.12.1919–6.5.1920), метою якого було відновлення влади УНР і разом з діючими в Україні повстанськими загонами злам опору більшовиків.

З початком бойового рейду армії УНР в ході Першого Зимового походу у тил більшовицьких і денікінських військ, активізувалися дрібні селянсько–повстанські загопи Правобережної України. Впевненості в діях повстанцям Уманщини, Звенигородщини та інших повітів південної Київщини вселяло звільнення у кінці грудня 1919 р. частинами армії УНР м. Умань.

У справі «Про боротьбу з бандою Туза» міститься важливий документ – «Доповідь голови Звенигородського ревкому [Гната Ковалю – В.Щ.]». В ньому йдеться про те, що протягом січня 1920 р. отаман С. Туз двічі звільняв м. Звенигородку від більшовиків, яскраво описані обставини входу отамана до міста та його тамтешні дії. Зокрема, читаємо, що з відступом денікінців 5 січня 1920 р. вийшов з підпілля Звенигородський більшовицький повітревком, а вже 9 січня 1920 р. Звенигородку зайняв отаман С. Туз. Останній оголосив про самозванство місцевого повітревкому і перед загрозою розстрілу його членів розігнав організацію [13,арк.10]. Проте, 15 січня, коли до Умані увійшли частини Червоної армії [14,154], С. Туз змушений був залишити Звенигородку. Маємо свідчення, що піхотинці 3-ї бригади Червоної армії роззброїли загін С. Туза [13,арк.6].

Інший документ справи – телефонограма Звенигородського військового комісара Коваленка до губернського військового комісаріату, датований 29 січня 1920 р., зазначає: «... Банда Туза... внонь сформувалась в с. Почапинцы и под командованием Туза [приблизно 19–21 січня – В.Щ.] ворвалась в город Звенигородку, разогнала все институты выпустив свой приказ, в котором аннулирует все советские декреты, приказы местной власти и определенно указывает, что вся полнота власти города Звенигородки и уезда принадлежит Тузу...» [13,арк.6]. Повітовий

військовий комісар Коваленко зазначає при цьому, що два працівника партії більшовиків «пали от рук бандита³ Туза» [13,арк.6]. А голова Звенигородського повітревкому Г. Коваль свідчить, що чисельність загону С. Туза, за допомогою якого він зайняв Звенигородку складала 200 вершників [13,арк.6].

Можемо допустити, що не всі повстанці С. Туза брали участь у поході на Звенигородку. Однак, матеріали архівної справи твердо переконують, що загін не міг нараховувати 2 500 осіб як про це, посилаючись на розповідь відомого місцевого краєзнавця М. Лаврегі, наводить український дослідник отаманського руху Р. Коваль. Та, власне про це говорить і сам М. Лаврега: «Брав він [С. Туз – *В.Щ.*] не силою, а хитрістю» [3]. Кількість кінного загону С. Туза в межах 200 осіб називає й колишній історик Журжинської загальноосвітньої школи Н. Товчак [10].

С. Туз намагався організувати в повіті незалежну від більшовиків владу. З метою її законності отаман призначив на 23 січня у Звенигородці в театрі Експрес повітове зібрання, на якому кожна волосна управа представляла б три делегати [13,арк.13]. Можемо стверджувати, що у січні–лютому 1920 р. отаман С. Туз, сподіваючись на успіх військ армії УНР, чекав на прихід у Звенигородський повіт, уродженця цього краю, командувача Київської дивізії армії УНР – Ю. Тютюнника. Останній також покладав надії на місцеві повстанські загони і вислав у регіон окремі підрозділи Київської і Волинської дивізій. Місцеве більшовицьке керівництво відзначало: «наряду с бандитом Тузом в уезде фигурирует Тютюнник, который ищет объединения с Тузом» [13,арк.10 зв]. Окремі військові з'єднання армії УНР непомітно перейшли лінію фронту і 23 січня 1920 р., незважаючи на двадцятиградусний мороз, дісталися Звенигородського повіту, схирилися в районі Вільшана–Кирилівка. У Кирилівці 27 січня урочисто був освячений прапор Мазепинського полку. Значна кількість місцевого населення поповнила військові з'єднання. Проте, загальна чисельність учасників походу не змінювалась: невеликі за чисельністю загони мали бути маневреними у складних і швидких маршах [15,833].

Такий хід подій надзвичайно стурбував місцевих більшовиків. Керівники Звенигородського повітревкому доповідали у Київ: «...Сюда [у Звенигородський повіт – *В.Щ.*] стекаются и фигурируют всё новые и новые боевые единицы и, быть может, если центр не предпримет сей же час решительных мер к истреблению этих банд, то опасность будет разрастаться и будет угрожать не только Звенигородщине, но и большей части украинской территории» [13,арк.10].

Враховуючи становище на Звенигородщині, більшовики у першій декаді лютого кинули у повіт 60 дивізію. Проте за сприянням місцевих селян війська армії УНР вийшли з місць дислокації непоміченими і, розділившись на дрібні загони, рушили в район Холодного Яру.

Не зустрівши на Звенигородщині військового опору з боку українських регулярних частин, більшовицькі війська вдарили по місцевих повстанських загонах. З доповідної записки Петрушанського – началь-

3 Бандитами більшовики називали усіх, хто чинив опір їх режиму, перешкоджав поширенню радянської влади в українських землях. До так званих бандитів застосовували кримінальну відповідальність: переважно вищу міру покарання (розстріл) із конфіскацією всього майна.

ника охоронного відділу м. Корсунь, організованого місцевим єврейським населенням, дізнаємося, що у березні того ж року сьомий експедиційний загін Київської ВЧК⁴ спільно із зазначеним охоронним відділом у ході першої експедиції атакували у районі містечка Мліїв загін отамана Гулого, а в ході другої експедиції завдали втрат повстанцям отамана С. Туза в с. Почапінці [16,арк.37 зв].

Проте, як видно з іншого документу архівної справи – доповідної Звенигородського ревкому за період з 16 по 24 березня, хід подій в краї продовжував розвиватися не на користь більшовиків: Ю. Тютюнник 18 березня з боєм зайняв м. Умань, місцевий ревком відступив в сторону Шполи. Туди ж рушили радянські керівники Звенигородщини і місцевий гарнізон. На станцію Цвітково вивезли ділові папери, гроші в сумі 13 млн та ін. цінності [13,арк.45]. Організатори відступу свідчили, що в ході маршу червоноармійці являли собою «безформенную массу, совершенно неорганизованное стадо: ... шли в разброд, никакой команде не подчинялись, отказывались вести караул при арестантах... .. у Тарасовке... не несли караула у обоза. В результате оказались ими же разворованные продукты предназначенные для всего отступления... .. в Ольшане караул... устроил побег одному из бандитов, предназначенного для отправки в ревтрибунал...». Висновки більшовиків щодо поточного моменту були наступні: «Эвакуацией разрушена полностью вся работа в уезде, созданная с неимоверными усилиями в течении двух месяцев» [13,арк.45 зв].

27 березня голова Звенигородського повітревкому Г. Коваль у доповідній записці до голови Київського обласного ревкому, вміщеної у справі по боротьбі з С. Тузом, звернувся з проханням відізнати його з повіту і зачислити до Черкаського ревкому, оскільки радянська влада в Звенигородському повіті дискредитована, а його намагання налагодити

4 Всеросійська надзвичайна комісія (ВЧК від рос. Всероссийская чрезвычайная комиссия) – державний орган, створений більшовиками для боротьби з противниками радянської влади. Заснований у грудні 1917 р. на чолі з Ф.Е. Дзержинським. У 1918 р. створено місцеві органи ВЧК: губернські, повітові (ліквідовані у січні 1919 р.), транспортні, фронтові, армійські. У 1922 р. ВЧК реорганізовано в Державне політичне управління (ДПУ, рос. – ГПУ) при НКВС РРФСР. 15 листопада 1923 р. Постановою ВЦВК НКВС РРФСР реформовано в Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ, рос. ОГПУ) при РНК СРСР. З прийняттям 10 липня 1934 р. ЦВК СРСР постанови «Про утворення загальносоюзного Народного комісаріату внутрішніх справ» ОДПУ перейменували в Головне управління державної безпеки (ГУДБ, рос. ГУГБ) і ввели до складу НКВС. У квітні 1943 р. із НКВС виділили Народний комісаріат державної безпеки (НКДБ, рос. НКГБ) СРСР. 15 березня 1946 р. НКДБ СРСР перейменували в Міністерство державної безпеки (МДБ, рос. МГБ). 7 березня 1953 р. прийнято рішення про об'єднання Міністерства внутрішніх справ (МВС, рос. МВД) СРСР і МДБ СРСР в єдине МВС СРСР. 13 березня 1954 р. створений Комітет державної безпеки (КДБ, рос. КГБ) при Раді Міністрів СРСР, а з 5 липня 1978 р. – КДБ СРСР. В серпні–вересні 1991 р. із КДБ СРСР виділили підрозділи урядового зв'язку (на основі якого створили Комітет урядового зв'язку) і урядової охорони СРСР. 22 жовтня 1991 р. постановою Державної Ради № ГС-8 КДБ СРСР був розділений на Міжреспубліканську службу безпеки (МСБ), Центральну службу розвідки (ЦСР) і Комітет по охороні державного кордону СРСР. 3 грудня 1991 р. Президент СРСР М.С. Горбачев (офіційно зняв із себе повноваження Президента 25 грудня 1991 р.) підписав Закон «Про організацію органів державної безпеки» чим остаточно закріпив ліквідацію КДБ СРСР. Протягом тривалого часу органи державної безпеки проводили спеціальні операції на території України та за її межами по ліквідації діячів УНР та повстанського антибільшовицького руху.

роботу без «посторонней⁵ реальной [читай військової – В.Щ.] силы» виявилися марними [13,арк.46 зв].

Ю. Тютюнник наступаючи збоку сіл Озірна і Гусакове з невеликим загonom в 400 осіб 23 березня зайняв Звенигородку [13,арк.46 зв]. Проте отамана С. Туза він там вже не застав. Аналізуючи матеріали архівної справи «Про боротьбу з бандою Туза» робимо висновок, що отаман загинув у ході описаних вище подій десь у період з другої половини лютого до середини березня 1920 р. Представники радянських органів влади в доповідній записці від 25 березня 1920 р. повідомляли до Києва про «ликвідацію тузовщини» [13,арк.45 зв], однак стверджували, що й після цього у Звенигородському повіті «...крестяне на собрания не шли, рубили лес, не хотели знать никакой власти, не подчинялись и не исполняли никаких приказов и распоряжений, совершенно не принимали советских денег и не давали продуктов, не выполняли развёрстки» [13,арк.45 зв], «... политическое состояние уезда неблагоприятное... местной связи с волостями не имеется, телефонных и телеграфных аппаратов нет...» [13,арк.53,54]. Така ж ситуація зберігалася і в колишній резиденції Туза – у Журжинцях та волості: «В Журжинской волости развит бандитизм... крестьяне советской власти не сочувствуют» [13,арк.48]. Відзначимо, що й після смерті С. Туза загін продовжував боротьбу з радянською владою під керівництвом його колишнього ад'ютанта, а тепер уже отамана Верещаки: «отношение населения к власти плохое в связи с функционированием в уезде двух петлюровских банд во главе с Петренко и остатки тузовщины под командой бывшего ад'ютанта Верещака» [13,арк.57,63], «... В районе Почапинцы–Ольшана–Кириловка оперирует банда Верещаки, численностью около 200 человек при пулемётах и кавалерии» [17,арк.36].

На посилення активності селянського повстанського руху значно впливали бойові дії військових частин армії УНР в ході Першого Зимового походу. Проте, у квітні 1920 р. рейдуючі з'єднання за наказом Головного отамана С. Петлюри стали пробиватися за захід, з метою об'єднання з українськими частинами на польсько–радянському фронті. Однак, успішні дії об'єднаних військ Польщі і УНР проти армій Російської Федерації і УСРР та звільнення Житомирщини, Бердичева, Козятина, а 7 травня й української столиці Києва від червоноармійських частин не спричинило всенародного антибільшовицького повстання, на яке розраховував голова Директорії УНР С. Петлюра. Принагідно зазначимо, що Звенигородський повіт влітку 1920 р. готовий був до повстання: у серпні Звенигородка знову була в руках повстанців – від більшовиків її тоді звільнили об'єднані сили отаманів Дашковського і Квітковського – колишнього ад'ютаната Ю. Тютюнника [18,106,107]. Проте, в переважній своїй більшості селянські партизансько–повстанські загони Правобережної України вели військові дії не лише проти більшовицьких, але й проти польських частин.

5 Йдеться про червоноармійців, мобілізованих з інших територій, оскільки місцеве населення відмовлялось йти на службу до лав Червоної армії та в органи місцевої міліції, а насильно мобілізовані молоді люди часто співчували повстанцям, а то й відверто переходили на їх сторону, вдавалися до дезертирства, здебільше поповнюючи селянські повстанські загони.

Стихийність, організаційна неупорядкованість, локальний характер дій і вузько регіональна спрямованість, недостатній зв'язок з українським політичним і військовим центром, відсутність єдиного плану дій з іншими загонами та державної координації, а разом з тим, енергія та ініціатива отамана, його бойові навички і військова майстерність – це далеко неповний перелік характерних рис повстанського загону на чолі із С. Тузом та особистих якостей отамана. Ще багато залишається недослідженим в житті та в революційній діяльності С. Туза, бойових діях його загону. Нажаль, це стосується й багатьох інших отаманів тогочасної України. Потребують ґрунтовних досліджень й різні аспекти селянського руху доби Української революції 1917–1921 рр. Тому, комплексне вивчення життя та діяльності українських отаманів сприятиме дослідженню обставин і закономірностей розвитку селянського повстанського руху. Широке залученням архівних матеріалів і глибокий їх аналіз допоможе сучасним дослідникам більш ґрунтовно опанувати складноці револьюційний подій, саму революцію, що в сучасних умовах розбудови української державності сприятиме виробленню в населення України почуття гордості за своїх героїв, допоможе виховувати у підростаючого покоління почуття любові до рідного краю, України та її історії.

Джерела та література

1. Див.: Чижов И.Я. Большевики Звенигородщины // Правда века. – М., 1970. – С. 229–255.
2. Див.: Щербатюк В.М. Історія регіонів України: Лисянщина. – К.: Логос, 2002. – 428 с.
3. Див.: Коваль Р. Подорож у край письменників і козаків // Незборима нація. – 2005. – № 6.
4. *Матеріали автора*, зібрані під час науково–пошукових експедицій 2007–2009 років. Окремі відомості автору дослідження передала вчений–філолог, к. ф. н., доцент Т.І. Конончук.
5. *Записано 2009 р.* автором зі слів І.М. Якуші, 1937 р. н., уродженця с. Журжинці Лисянського району Черкаської області.
6. Щербатюк В. Туз Степан / Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. – К.: Наук. думка, 2004.
7. *Інтернетпроект «Невідома війна»*, <http://unknownwar.com.ua/Povstanskiy-Ruh-Encyclopedia>
8. *Державний архів Київської області* (далі – ДАКО). – Ф.Р.1. – Оп.4. – Спр.3.
9. Щербатюк В.М. Звенигородське збройне повстання // Воєнна історія. – 2002. – № 2. – С. 43–53.
10. *Записано в 2007 р.* уродженкою с. Босівка Лисянського району, колишнім директором Журжинської с. ш., істориком Н.С. Товкач.
11. *Записано в 2009 р.* автором зі слів О.Ф. Туза, 1941 р. н., уродженця с. Журжинці.
12. Валійський А. Повстанський рух в Україні в роках 1917–1922 // Вісті комбатана. – 2008. – 26 жовтня.
13. ДАКО. – Ф.Р.1. – Оп.4. – Спр.3.

14. Мельниченко В.М. Моя Черкащина (історія рідного краю від найдавніших часів до сучасності): навчально-методичний посібник для вчителів та викладачів навчальних закладів усіх типів. – Черкаси: «Вертикаль», 2006. – 232 с.

15. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.

16. ДАКО. – Ф. 3050. – Оп.1. – Спр.139.

17. Там само. – Ф.Р.3050. – Оп.1. – Спр.139.

18. Щербатюк В., Беззубець О. Квітковський / Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. – К., 2004.

Щербатюк В.М. Архивное дело «О борьбе с бандой Туза» как источник изучения истории крестьянского повстанческого движения в Украинской революции 1917–1921 годов

Произведен научный анализ архивного дела «О борьбе с бандой атамана Туза» и исследована личность и революционная деятельность украинского атамана С. Туза. Показана роль архивных материалов в изучении крестьянского повстанческого движения во время Украинской революции 1917–1921 годов

Ключевые слова: архивное дело, документы, источники, революция, атаман, крестьянское повстанческое движение

Shcherbatyuk, V.M. Archival file «On the struggle against Tuz's gang» as a source of knowledge about the history of rebellions in villages during the Ukrainian revolution of 1917–1921

The scientific analysis of the archival file «On the struggle against Tuz's gang» and the study of the Ukrainian ataman S. Tuz's personality and his revolutionary activity has been made. The role of archival materials for studying rebellions of peasants in villages during the Ukrainian revolution of 1917–1921 has been demonstrated, attention has been paid to the methods of using sources of information for the research.

Key words: archival file, documents, sources, revolution, ataman, rebellions of peasants in villages